

**Українська мова в українських школах Наддніпрянської України за часів Центральної ради:
мрії чи реальність**

У статті крізь призму національного відродження висвітлено освітню політику Центральної ради, боротьбу громадсько-педагогічних діячів за впровадження української мови як навчального предмета та як основної мови ведення шкільної справи.

Ключові слова: *дерусифікація, національна освіта, будівництво українського шкільництва.*

Постановка проблеми у загальному вигляді... Найважливішим із наших завдань як національної спільноти було, є і буде: пізнати себе. Тому нам, які будують нині нашу школу з рідною мовою, необхідно взяти уроки у минулого, вивчивши історію національного відродження, розбудовувати систему національної освіти.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми... Будівництво української школи за часів Центральної Ради висвітлили Л.Д.Березівська, І.С.Курляк, Ю.Гамрецький, О.Янковський, С.Філоненко, О.М.Завальнюк, Ю.В.Телячий, Н.С.Побірченко, Н.М.Гупан, В.М.Даниленко, М.Г.Кукурудзяк, М.М.Собчинська, С.В.Кульчицький, І.Г.Передерій та ін. У вітчизняній історіографії продовжується активний процес дослідження та переосмислення ряду важливих проблем національно-визвольних змагань українського народу, спрямованих на створення незалежної національної освіти.

Формулювання цілей статті... Мета статті – на основі цілісного аналізу діяльності Центральної ради, громадських організацій Наддніпрянської України виявити й узагальнити умови та основні особливості розвитку української мови в історії шкільництва.

Виклад основного матеріалу... Звернення до витоків та здобутків національної школи допоможе нам у мирний час переосмислити цінність рідної мови, незалежність, соборність нашої держави, яку з покоління у покоління довелось виборювати. З історико-педагогічної точки зору висвітлення вищезазначеної теми необхідно для того, щоб не переривався ланцюг надбань, відкриттів, напрацювань українських освітян, а започатковані ідеї національної освіти стали основою подальшої педагогічної науки та школи в Україні. Розвиток шкільництва України на початку другого тисячоліття розглядатимемо на Наддніпрянщині, тому що саме тут розвивалась шкільна наука і практика. Обраний період – 4 березня 1917 р. – 28 квітня 1918 р. – плідний, наповнений конкретними діями і зрушеннями у бік української школи.

У Російській імперії була відсутня рідномовна школа, проте українська демократична інтелігенція сприяла просвіті народу: відкривала безкоштовні школи, видавала популярну та навчальну літературу українською мовою, на зібраннях різних громадських об'єднань постійно піднімала питання викладання української мови у початковій школі, зверталася до Петербурзького комітету грамотності із пропозицією викладати українською мовою у початкових класах. Під тиском активізації політичного життя в Російській імперії Кабінет міністрів на своїх засіданнях 28 та 31 грудня 1904 р. був змушений розглянути питання визнання української мови як окремої. Хоча урядовці погодились, що існуючі обмеження перешкоджають підвищенню низького рівня грамотності селян малоросійських губерній, проте негайно скасувати їх вони не наважились. Натомість міністри вирішили надіслати відповідні офіційні запити в Російську імператорську Академію наук, Київський та Харківський університети, Київському, Подільському та Волинському генерал-губернатору. Всі консультанти беззастережно висловилися за відміну будь-яких мовних заборон. Так, в Академії наук була створена спеціальна комісія, до якої входили, зокрема, такі прогресивні російські вчені, як Ф.Корш (голова), С.Ольденбург, П.Фортунатов, О.Шахматов. У підготовленій комісією доповіді підкреслювалося, що малоросійське населення повинно мати таке ж право, як і великоросійське, публічно говорити та друкувати своєю рідною мовою. Доповідь комісії разом із статтями відомих українських діячів С.Русової, О.Русова, О.Лотоцького, В.Науменка, П.Стебницького та інших була двічі надрукована окремою брошурою в Санкт-Петербурзі (1905 р., 1910 р.) та Києві (1914 р.). Свою відповідь також оприлюднили харківські викладачі. Вони визнавали необхідною потребу допустити українську мову в народну школу, а українську книжку – в читальні та бібліотеки [7]. У вересні 1905 р. Кабінет міністрів, розглянувши відповіді на свої запити, зробив досить несподіваний, здавалося, висновок: скасування заборони українського друкованого слова визнати несвоєчасним. Чергову спробу домогтися офіційного дозволу відкривати національні початкові навчальні заклади було зроблено у 1908 р., коли 37 депутатів III Державної Думи запропонували законопроект, що передбачав запровадження в народних школах для

дітей-українців викладання рідною мовою, а також користування підручниками, в яких би відображався місцевий спосіб життя. Причому окремих пункт законопроекту наголошував на обов'язковому вивченні школярами російської мови як спеціального предмета. Лише через рік після подання документ було передано на розгляд комісії з народної освіти, яка до кінця діяльності цієї Думи так і не висловила свого ставлення щодо його змісту [4, с.18-19]. Державні мужі так і не змогла позитивно вирішити питання україномовного навчання, проте відображення у пресі полеміки між політичними діячами дало свої позитивні наслідки: учительство зрозуміло, що про українські школи можна не лише мовчки мріяти, але й відкрито говорити. Особливо це було помітно під час проведення різних курсів для вчителів народних шкіл у Києві, Харкові, Полтаві, Катеринославі. Слухачі зверталися до організаторів занять з проханням ознайомити їх з думками видатних педагогів, зокрема К.Ушинського та М.Корфа про школу в Україні, влаштувати виставку українських підручників, стали частіше подаватися заявки на лекції з української літератури, з історії та географії рідного краю. Свої думки щодо українського шкільництва та поширення грамотності громадсько-педагогічні діячі висвітлювали на сторінках української преси. Перший у Східній Україні україномовний педагогічний журнал „Світло”, який почав виходити у 1910 р. і протягом 4 років об'єднував усіх прихильників рідної школи. У ньому опубліковано звернення до педагогів про вироблення плану-проекту української школи, статті щодо заборони рідної мови у початковій школі, питання змісту та методики навчання і виховання учнів в українській школі. У вересні того ж року з'явився проект української школи. Його автором став відомий український педагог Я.Ф.Чепіга. Документ відповідав вимогам національного шкільництва, проте реалізованим у тогочасній Україні він бути не міг. Українська національно свідомо інтелігенція, яка вела наполегливу боротьбу за освіту рідною мовою, докорінну перебудову освітньої системи, значно вплинула на формування громадської думки з цього питання. Проте ці позитивні кроки будівництва рідномовних навчальних закладів наштовхувалися на категоричну заборону, утиски. Як наслідок, намагання правлячої „еліти” здійснити асиміляцію українського народу призвело, зокрема, до заборони україномовних навчальних закладів навіть на рівні початкової школи. Викладачів, які займалися українофільством, переводили з малоросійських губерній, а на їхні місця надсилали вихідців із великоросійських губерній. Така дискримінація з боку офіційних шовіністично налаштованих кіл нанесла непоправні збитки культурному розвитку нації. Перша світова війна поклала край багаточисельним заходам і спробам реформування загальноосвітньої школи на території України. У 1914-1915 рр. в Наддніпрянській Україні нараховувалося 18775 початкових шкіл, в яких навчалися 1,5 млн. дітей. Не було жодної державної школи українською мовою викладання. Близько 4/5 усіх дітей залишалися поза школою [2].

Народно-демократичний рух завершився 27 лютого 1917 р. перемогою буржуазно-демократичної революції. Відразу ж після отримання інформації про революційні події в Україні розпочалося об'єднання національних сил. 4 березня 1917 р. у Києві була створена Центральна рада спочатку як всеукраїнське громадсько-політичне об'єднання, а згодом як представницький орган народної влади. Крім лідерів Товариства українських поступовців до неї увійшли представники українських соціал-демократів, робітників, православного духовенства, студентства, громадських і культурних організацій. Із 14 березня 1917 р. головою Центральної ради став досвідчений та авторитетний лідер національно-визвольного руху Михайло Грушевський. Помітну роль у створенні УЦР відіграло Українське наукове товариство, засноване з ініціативи Михайла Сергійовича Грушевського та під його головуванням у 1907 р. у Києві. Метою товариства була організація наукової праці та популяризація української мови. Демократичні тенденції революційних подій 1917 р. дали надії на можливість радикальних перетворень у галузі будівництва українського шкільництва. На громадських діячів за часів УЦР була покладена велика політична та соціальна відповідальність. Зрозуміла річ, що дерусифікація школи і освіти стала першим гаслом українського народу.

Уже 6 березня 1917 р. за ініціативи І.М.Стеценка на зборах київських учителів-українців було організоване Товариство ширення шкільної освіти. Вже на перших установчих зборах товариства було поставлено питання про потребу скликання з'їзду українських педагогів: „...Перед нами на першому місці стоїть заснування рідної школи, щоб народ наш не калічив свого духу... Ми мусимо поставити цю справу на рівень найкращих педагогічних вимог, а для цього треба перш за все єднання” [5, с.12]. Товариство ширення освіти закликало вчителів усіх національностей до розуміння актуальності українського культурного руху й елементарної потреби здійснювати навчання рідною мовою. Ця освітанська громадська організація виконувала функції Центрального освітнього відомства, піклувалася розбудовою школи, забезпеченням її досвідченими кадрами, запровадженням єдиної термінології та правопису, створенням і написанням українських підручників та ін., тобто виконувала функції, які належало б здійснювати відповідним органам Тимчасового уряду [2, с.32,34]. В Україні опіку над народною освітою взяло на себе українське учительство. Першочерговим завданням для них стала українізація школи. Основні напрями своєї діяльності в галузі розбудови освіти Центральна рада визначила у Відозві Української Центральної ради до українського народу від 9 березня 1917 р., у

Відозві до українського народу від 22 березня 1917 р. та у резолюції Українського національного конгресу (квітень 1917 р.). Щодо досліджуваної нами проблеми, то у цих документах першочерговими ставилися питання відродження української мови, вивчення її у всіх школах від нижчих до вищих, створення національних освітніх закладів, організація вивчення рідної мови на етнічних територіях України і у прилеглих до неї губерніях, збільшення кількості навчальної літератури. 28 березня 1917 р. Тимчасовий російський уряд допустив у школах Київської шкільної округи навчання усіх предметів українською мовою. 5-6 квітня 1917 р. в Києві, у залі педагогічного музею, з ініціативи Всеукраїнського товариства ширення освіти відбувся Перший Всеукраїнський учительський з'їзд за участю близько 500 делегатів. На ньому вперше вільно, в національному дусі відбулися дискусії щодо характеру школи, шляхів і форм здійснення українізації освіти та ін. Для організації шкільної освіти з'їзд визнав за необхідне заснувати Всеукраїнську шкільну раду, яка планово повела б справу організації рідної школи і освіти на Україні, забезпечити вивчення української мови з першого класу, а російської, як державної, та інших мов – з третього, здійснити повну українізацію однокласних початкових шкіл й приступити до українізації вищих початкових шкіл, у всіх початкових освітніх закладах запровадити обов'язкове вивчення українознавчих дисциплін, викладання яких повинно вестися українською мовою. На місцях за виконанням постанов слідкували філії Всеукраїнського товариства ширення освіти. У середині квітня 1917 р. відбувся Харківський губернський з'їзд українських учителів, де зазначалося, що для українізації початкової школи все готово. Над планами освітньої реформи працювала спеціально створена при Міністерстві освіти комісія.

23-24 квітня 1917 р. Рішення з'їзду вчителів Звенигородського повіту Київської губернії про необхідність створення українських шкіл з'їзд, обмірковуючи питання про те, якою мовою належить навчати в школах, визнав, що тільки навчання рідною мовою може дати нам вільну українську школу; з'їзд визнав, що переходити до навчання українською мовою потрібно поступово. У декларації Генерального секретаріату (голова І.Стешенко) від 26 червня 1917 р. намічено програму в справі народної освіти: „Секретаріат має на меті насамперед з'єднати у своїх руках все керування шкільною освітою, а саме: догляд за переведенням на місцях українізації школи, організацію видання підручників, відшукання і приготування учителів для шкіл та поміч у згуртуванні їх у професійні товариства... Для здійснення своїх завдань у шкільній справі Секретаріат має подбати про створення Всеукраїнської шкільної ради, яка носитиме територіальний характер, а зразу має покористуватися існуючим органом влади, як от шкільними округами, або громадянськими інституціями, з якими зав'яже постійні зносини. Для постійного зв'язку з місцями Секретаріат має на меті завести своїх спеціальних комісарів по народній освіті”. На жаль, Генеральний секретаріат зустрів велику опозицію проти українізації школи не тільки з боку росіян та зросійщених „малоросів”, але й з боку керманців Київської шкільної округи, що зовсім ігнорували український уряд. При допомозі Всеукраїнської учительської спілки вдалося влітку 1917 р. зорганізувати до сотні учительських курсів на кошти зреформованих на демократичних засадах місцевих самоуправ, а за допомогою Товариства шкільної освіти виробили українську термінологію в різних ділянках науки, український правопис і підручники. Те саме Товариство виробило план єдиної школи на Україні, щоб дати змогу дітям вільно переходити від нижчої до середньої і вищої школи. План єдиної школи після обговорення його на II Всеукраїнським учительським з'їзді 10-12 серпня 1917 р. ліг в основу проекту єдиної школи, що його опрацьовувала низка комісій під керуванням І.Стешенка, а потім Міністра освіти П.Холодного [7, с.469].

Створенням та утриманням вищих, початкових і середніх шкіл займався виключно український народ, тому що Тимчасовий уряд на це коштів не виділяв. Лише у серпні 1917 р. Тимчасовий уряд затвердив законопроект про відкриття двох українських державних гімназій та заснування при Київському університеті кафедр української мови, літератури, історії і права, про надання 20 тисяч крб. на видання українських підручників та 5 тисяч крб. Українському науковому товариству у Києві. Над планами освітньої реформи працювала спеціально створена при Міністерстві освіти комісія. Розроблений нею проект єдиної-трудої школи був затверджений II Всеукраїнським педагогічним з'їздом 10-12 серпня 1917 р. Згідно з планом, навчання у початковій народній школі мало тривати 7 років з якомога найкращою базовою підготовкою у початковій школі (I ступінь – нижча початкова школа (1-4 кл.), II ступінь – вища початкова школа (5-8 класи)); із першого року впроваджувалося вивчення української граматики із поглибленим вивченням у наступних класах семирічної школи. 12 жовтня 1917 р. Генеральний секретаріат освіти за підписом голови І.Стешенка надсилав циркуляр до директорів шкіл, у якому зазначено, зокрема, і про введення української мови у початкових школах як обов'язкової навчальної дисципліни. 7 листопада 1917 р. у великому залі Педагогічного музею відбулося урочисте відкриття Академії педагогічних наук України. При академії відкрилися курси для підготовки вчителів української мови та літератури, на яких вивчалася українська мова та література, інші українознавчі предмети, методика їх викладання, педагогіка, дидактика. Вжиті заходи дали змогу вже у 1917-1918 навчальному році розгорнути широку українізацію шкіл. Проте значну частину

задумів щодо розбудови українського шкільництва Центральній раді втілити у життя не вдалося. Після проголошення IV Універсалом (22.01.1918 р.) незалежності Української Народної Республіки, більшовицька Росія перейшла до рішучих військових дій проти неї, припинено діяльність українських шкіл, багато українських вчителів розстріляно. З падінням Української державності персональний склад Центральної ради було ув'язнено, розстріляно, відправлено у заслання, деяким діячам пощастило емігрувати, але згодом, коли вони поверталися на рідну Батьківщину, у роки Радянського Союзу їх переслідування і розправа над ними продовжувалися.

Зазначимо, що національна школа повинна забезпечити: дерусифікацію школи, впровадження української мови в навчально-виховний процес; підвищити рівень грамотності в Україні і допомогти широким колам простих людей реалізувати свій творчий потенціал, стати корисним для свого народу; сприяти самоусвідомленню українців, збереженню та розвитку етнокультурної своєрідності і національних здобутків.

Висновки... Зрушення та принципові зміни, котрих зазнала система освіти в епоху Центральної ради, дають підставу вважати, що українська школа перебувала під опікою держави, громадських організацій, національно свідомої інтелігенції. У розвитку освіти активну позицію займала громадська організація „Товариство шкільної освіти”, Всеукраїнська вчительська спілка та Головна шкільна рада, які відали справами освіти. На вимогу цих організацій Тимчасовий російський уряд вимушений був визнати українську мову головною для вивчення у школі, а російську мову, хоч і обов'язковою, але другою. Створення нової моделі вітчизняної освіти, її докорінне реформування стали важливими чинниками суспільно-політичного і культурного відродження України. Фундаментом, на якому споруджувалася вся надбудова української освіти, виступала початкова школа. Основи її становлення заклали рішення Першого та Другого Всеукраїнського учительських з'їздів. Початкова ланка навчання мала бути демократичною і українізованою з гарантуванням дітям різних станів суспільства безкоштовної початкової освіти з наступним продовженням у середніх. Центральна Рада утворила Генеральний секретаріат освіти, що широко розгорнув процес українізації шкіл. Період УЦР – етап повноцінного будівництва українського шкільництва, інтенсивного національно-культурного відродження. Мрії громадсько-політичних діячів та інтелігенції щодо впровадження української мови в навчально-виховний процес української школи стали реальністю, хоч і недовготривалою.

Список використаних джерел та літератури:

1. Боровик А. М. Українізація загальноосвітніх шкіл за часів виборювання державності (1917 – 1920 рр.) / Анатолій Миколайович Боровик. – Чернігів : Чернігівські обереги, 2008. – 368 с.
2. Завальнюк О. М. Будівництво української загальноосвітньої школи в роки національно-демократичної революції (1917-1920) / Олександр Михайлович Завальнюк, Юрій Васильович Телячий. – Кам'янець-Подільський : Абетка-Нова, 2001. – 212 с.
3. Маловідомі першоджерела української педагогіки: друга половина XIX-XX ст. : хрестоматія / упоряд. Л. Д. Березівська [та ін.]. – К. : Науковий світ, 2003. – 418 с.
4. Нариси історії українського шкільництва: 1905-1933 : навч. посіб. / за ред. О. В. Сухомлинської. – К. : Заповіт, 1996. – 304 с.
5. Постернак С. З історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917-1919 / Степан Постернак. – К., 1920. – С. 11–13.
6. Передерій І. Г. Відродження та становлення українського національного загальноосвітнього шкільництва за доби Центральної Ради / І. Г. Передерій // Соціально-політичні та правові проблеми формування особистості і держави : зб. наук. праць. – С. 127.
7. Сірополко С. Історія освіти в Україні / Степан Сірополко. – К. : Наукова думка, 2001. – 912 с.

Анотація

А.Н.Качур

Украинский язык в украинских школах Приднепровской Украины во времена Центральной рады: мечты или реальность

В статье сквозь призму национального возрождения освещено образовательную политику Центральной рады, борьбу общественно-педагогических деятелей за внедрение украинского языка как учебного предмета и как основного языка ведения школьного дела.

Ключевые слова: *дерусификация, национальное образование, строительство украинских школ.*

Summary

А.М.Kachur

Ukrainian Language in Ukrainian Schools of Trans-Dnieper Ukraine during the Central Rada: Dreams or Reality

Through epoch of national revival this article shows us brightly educational politics of Central rada, the fight of social-pedagogical workers who wanted to set Ukrainian language as learning subject and as basic language of school management.

Key words: *derussification, national education, set up of Ukrainian schooling.*

Дата надходження статті: „7” березня 2012 р.